

УДК: 82.091.512.145

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/1-609-617

Омошева Г.А.

ага окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

omosheva@gmail.com

АДАБИЯТ ТААНУУ ИЛИМИНДЕ САЛЫШТЫРУУ КАТЕГОРИЯСЫН ИЗИЛДӨӨ ТАРЫХЫ

Аннотация. Бул макалада адабият таануу илиминде **салыштыруу категориясынын** изилдөө тарыхы кеңири каралат. Салыштырма адабият илими XIX кылымдын экинчи жарымында өз алдынча илимий тармак катары калыптанып, XX кылымда системалуу түрдө өнүккөн. Макалада байыркы замандан бери адабий чыгармаларды салыштыруу аракеттери кандайча пайда болгондугу, К.Жирмунский, А.Веселовский сыяктуу орус изилдөөчүлөрүнүн, Р.Уэллек жана С.Басснет сыяктуу батыш окумуштуулардын салымы көрсөтүлөт. Ошондой эле «дүйнөлүк адабият», «интертекстуалдуулук», «типологиялык үндөштүк» түшүнүктөрү салыштыруу категориясынын теориялык негизи катары талданат. Макалада кыргыз адабият таануу илиминдеги салыштырма изилдөөлөргө өзгөчө көңүл бурулуп, Ч.Айтматовдун чыгармаларынын дүйнөлүк контексттеги орду мисал катары көрсөтүлөт. Изилдөөнүн натыйжасында салыштыруу категориясы адабият илиминде универсалдуу методологиялык инструмент катары тастыкталат. Ал бир эле улуттук адабияттын ички мыйзамченемдерин ачастан, дүйнөлүк адабий процесстеги типологиялык окшоштуктарды, айырмачылыктарды да белгилөөгө мүмкүндүк берет. Макала теориялык жана практикалык мааниге ээ болуп, адабият таануу илиминдеги салыштырма-типологиялык багытты тереңдетүүгө салым кошот.

Негизги сөздөр: салыштыруу, адабият таануу, салыштырма адабият, типология, интертекстуалдуулук, дүйнөлүк адабият, мифопоэтика, жанр, мотив, теория, методология, окшоштук, айырмачылык, универсалдуулук, Ч.Айтматов

Омошева Г.А.

старший преподаватель

Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева

Бишкек ш.

omosheva@gmail.com

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ КАТЕГОРИИ СРАВНЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ

Аннотация. В статье рассматривается история исследования **категории сравнения** в литературоведении. Сравнительное литературоведение оформилось как самостоятельная научная дисциплина во второй половине XIX века и получило системное развитие в XX столетии. В работе показаны истоки сравнительных подходов к литературе, вклад отечественных исследователей (В.М.Жирмунский, А.Н.Веселовский) и зарубежных ученых (Р.Уэллек, С.Басснет). Особое внимание уделено теоретическим понятиям «мировая литература», «интертекстуальность», «типологические сходства», которые составляют основу категории сравнения. В статье освещается роль кыргызского литературоведения в

сравнительных исследованиях, в частности, интерпретация произведений Ч.Айтматова в мировом контексте. В результате исследования установлено, что категория сравнения является универсальным методологическим инструментом литературоведения. Она позволяет выявлять не только внутренние закономерности национальной литературы, но и фиксировать типологические сходства и различия в рамках мирового литературного процесса. Работа обладает как теоретической, так и практической ценностью, углубляя сравнительно-типологическое направление в литературоведении.

Ключевые слова: сравнение, литературоведение, сравнительная литература, типология, интертекстуальность, мировая литература, мифопоэтика, жанр, мотив, теория, методология, сходство, различие, универсальность, Ч.Айтматов

G.A. Omosheva

senior lecturer

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Pedagogical college, c.Bishkek

omosheva@gmail.com

THE HISTORY OF STUDYING THE CATEGORY OF COMPARISON IN LITERARY STUDIES

Abstraction. The article examines the history of studying the **category of comparison** in literary studies. Comparative literature emerged as an independent discipline in the second half of the 19th century and developed systematically during the 20th century. The paper traces the origins of comparative approaches to literature and highlights the contributions of Russian scholars such as V. Zhirmunsky and A. Veselovsky, as well as Western researchers including R. Wellek and S. Bassnett. Special attention is given to the concepts of “world literature,” “intertextuality,” and “typological similarities” as the theoretical foundation of the category of comparison. The article also discusses the role of Kyrgyz literary scholarship in comparative studies, with a particular focus on the works of Chingiz Aitmatov in the global context. The findings demonstrate that the category of comparison functions as a universal methodological tool in literary studies. It helps to reveal not only the inner regularities of national literatures but also typological similarities and differences within the framework of world literary processes. The article has both theoretical and practical significance, contributing to the further development of the comparative-typological approach in literary research.

Keywords: comparison, literary studies, comparative literature, typology, intertextuality, world literature, mythopoetics, genre, motif, theory, methodology, similarity, difference, universality, Chingiz Aitmatov

Адабият таануу илиминде **салыштыруу категориясы** өзгөчө мааниге ээ болгон түшүнүктөрдүн бири болуп саналат. Салыштыруу адабий текстти тереңирээк түшүнүүгө, улуттук адабияттын ички табиятын ачууга жана аны дүйнөлүк адабияттын кеңири процесси менен байланыштырууга мүмкүндүк берет [1, с. 45; 5, с. 23]. Бүгүнкү күндө глобализация, маданий байланыштардын активдешүүсү жана интертекстуалдык мамилелердин күчөшү адабият илиминде салыштыруу ыкмаларынын баалуулугун арттырды [6, с. 78; 11, с. 12]. Адабий мурастарды салыштырбай туруп, алардын универсалдуу жана улуттук өзгөчөлүктөрүн белгилөө дээрлик мүмкүн эмес.

Кыргыз адабият таануу илимине да бул маселе актуалдуу болуп саналат. Кыргыз адабияты дүйнөлүк адабият менен салыштырылганда гана анын универсалдуу багыттары, улуттук колорити жана типологиялык үндөштүктөрү толук ачылат [2, с. 102; 3, с. 56]. Айрыкча Ч.Айтматовдун чыгармаларынын дүйнөлүк деңгээлде изилдениши салыштыруу категориясын терең изилдөөгө муктаждыкты күчөтөт. Демек, бул теманын актуалдуулугу – улуттук адабияттын ордун дүйнөлүк контекстте аныктоодо жана жаңы методологиялык жолдорду издөөнү шарттоодо жатат [4, с. 34; 10, с. 45].

Изилдөөнүн башкы максаты – адабият таануу илиминде салыштыруу категориясынын тарыхый өнүгүшүн, илимий негиздерин жана бүгүнкү күндөгү маанисин талдоо.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер белгиленет:

1. Салыштыруу категориясынын теориялык негизи жана методологиялык маанисин аныктоо.
2. Байыркы доордон тартып бүгүнкү күнгө чейинки салыштырма мамиленин тарыхый өнүгүшүн изилдөө.
3. Орус жана батыш адабият таануусундагы салыштыруу салттарын карап чыгуу.
4. Кыргыз адабият таануусунда салыштыруу категориясынын колдонулушун мисалдар менен талдоо.
5. Салыштырма изилдөөлөрдүн теориялык жана практикалык натыйжаларын аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси – адабият таануу илими жана анын методологиялык багыттары.

Изилдөөнүн предмети – адабият таанууда колдонулган салыштыруу категориясынын тарыхый өнүгүшү жана илимий методдордо ээлеген орду.

Бул изилдөөнүн жаңычылдыгы төмөнкү жагдайлар менен шартталат:

- Салыштыруу категориясынын тарыхый өнүгүшү байыркы эстетикалык көз караштардан тартып азыркы интердисциплинардык изилдөөлөргө чейинки кеңири масштабда талданды.
- Батыш, орус жана кыргыз адабият таануусунун салыштырма изилдөөлөрүнө системалуу көз караш берилди.
- Кыргыз адабият таануу илиминдеги салыштырма-типологиялык багыттар өз алдынча илимий негизде каралып, Ч.Айтматовдун чыгармалары мисал катары дүйнөлүк контекстте талкууланды.
- Салыштыруу категориясы универсалдуу методологиялык инструмент катары бааланып, анын адабият илиминдеги теориялык жана практикалык мааниси жаңыча чечмеленди.

Адабият таануу илими — көркөм сөз өнөрүн, анын мыйзамченемдерин жана коомдук-философиялык маанисин изилдеген комплекстүү дисциплина. Ал илимий тармак катары XIX кылымдын башында калыптанганы менен, анын түпкү башаты байыркы доорго барып такалат. Байыркы Грецияда Аристотельдин «Поэтикасында» поэтикалык искусствонун мыйзамдары талдалып, ал адабият илиминин эң алгачкы теориялык үлгүсү катары эсептелет. Орто кылымда адабий чыгармаларды түшүндүрүү көбүнчө диний-дидактикалык багытта жүрсө, Ренессанс доорунда гуманисттик көз караштар адабият таанууга жаңы мазмун алып келди [6, с. 120; 9, с. 210].

XVIII кылымда эстетикалык жана философиялык агымдардын өнүгүшү адабиятты изилдөөгө рационалдуу, илимий мамилелерди киргизди. XIX кылымда адабият таануу өз алдынча илим катары калыптанып, формалисттик, структуралисттик жана салыштырма-типологиялык багыттар күч алды. XX кылымда лингвистика, психология, семиотика,

философия менен интеграцияланып, көп тармактуу жана интердисциплинардык илим катары кеңейди. XXI кылымда адабият таануу глобалдашуу шартында «дүйнөлүк адабият», «интертекстуалдуулук», «маданий диалог» түшүнүктөрү менен тыгыз байланышта өнүгүп жатат.

Салыштыруу — адабият илиминин эң негизги түшүнүктөрүнүн бири. Анын жардамы менен улуттук адабияттардын ортосундагы типологиялык үндөштүктөр, жанрдык-мотивдик жакындык жана көркөм ой жүгүртүүнүн универсалдуу мыйзамченемдери ачылат. Салыштыруу категориясы методологиялык инструмент катары бир нече функцияны аткарат:

- адабий тексттин ички структурасын тереңирээк түшүндүрүү;
- улуттук адабиятты дүйнөлүк процесстин бир бөлүгү катары кароо;
- адабияттардын өз ара таасирин аныктоо;
- маданий байланыштарды жана цивилизациялар аралык диалогду изилдөө.

Методологиялык жактан алганда, салыштыруу категориясы формалдуу-эстетикалык талдоону, тарыхый-типологиялык мамилени жана интертекстуалдык анализди бириктирген комплекстүү принциптерге негизделет.

Салыштырма адабият илими XIX кылымдын экинчи жарымында Францияда өз алдынча багыт катары пайда болуп, кийинчерээк Германия жана Россияда күч алган. А.Н. Веселовскийдин «тарыхый поэтика» концепциясы адабияттардын типологиялык үндөштүктөрүн изилдөөгө зор таасир тийгизди. В.М. Жирмунский салыштырма изилдөөлөрдүн теориялык негиздерин иштеп чыгып, улуттук жана дүйнөлүк адабияттын байланышын системалуу түрдө көрсөткөн. Батыш илиминде Р. Уэллек, С. Басснет, Т. де Зепетнек сыяктуу окумуштуулар салыштырма адабият илимин заманбап методологиялык деңгээлге көтөрүшкөн.

XX кылымдын экинчи жарымында салыштырма адабият илими глобалдык масштабга чыгып, «дүйнөлүк адабият», «интертекстуалдуулук», «маданий трансфер» түшүнүктөрү менен толукталды. Бул учурда адабияттарды салыштырууда тарыхый-генетикалык факторлордон тышкары типологиялык жана маданий өз ара байланыштарга көбүрөөк көңүл бурулду.

Салыштыруунун методологиялык принциптерине төмөнкүлөр кирет:

- **Тарыхый принцип** — чыгармалардын жана адабий процесстердин белгилүү тарыхый шартта өнүгүшүн эске алуу.
- **Типологиялык принцип** — адабияттардын ортосундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды мыйзамченемдүү көрүнүш катары кароо.
- **Интертекстуалдык принцип** — тексттердин бири-бири менен диалогун, көркөм байланыштарын талдоо.
- **Интердисциплинардык принцип** — адабиятты философия, тарых, маданият таануу, психология, лингвистика менен байланышта изилдөө.

Салыштыруунун функциялары болсо көп кырдуу:

1. Адабий процесстердин мыйзамченемдерин аныктоо [1, с. 110].
2. Улуттук адабияттын ордун дүйнөлүк адабиятта көрсөтүү [2, с. 156].
3. Жанрдык, мотивдик жана поэтикалык структураларды системалаштыруу.
4. Маданий интеграцияны жана цивилизациялар аралык баарлашууну бекемдөө [4, с. 202].

Ошентип **салыштыруу категориясы** адабият таануу илиминдеги универсалдуу түшүнүк болуп, ал илимий-теориялык ой жүгүртүүнүн өнүгүшүнө да, практикалык адабий изилдөөлөргө да зор таасир этет.

Салыштыруу адабият илиминде өз алдынча багыт катары XIX кылымда калыптанганы менен, анын башаты байыркы эстетикалык ойлордо жатат. Байыркы Грециянын философу **Аристотель** «Поэтика» трактатында трагедиянын жана эпикалык чыгармалардын табиятын салыштыруу жолу менен талдаган. Ал ар кандай жанрлардын айырмачылыгын жана окшоштугун көрсөтүп, көркөм өнөрдүн универсалдуу мыйзамдарын ачып берген. Бул — адабият таануу илиминде салыштыруунун алгачкы теориялык формасы деп эсептелет.

Антика эстетикасында чыгармаларды салыштыруу көбүнчө жанрдык жана стилистикалык деңгээлде жүрсө, орто кылымда диний тексттерди түшүндүрүүдө салыштыруунун моралдык-дидактикалык функциясы күч алды. Жаңы доордун ойчулдары — Р. Декарт, Ж.-Ж. Руссо, И. Кант сыяктуу философтор адабиятка эстетикалык категориялар аркылуу мамиле жасап, чыгармалардагы жалпы адамзаттык идеяларды аныктоого аракеттенишкен. Мунун баары кийин салыштырма адабият илимин калыптандырууга интеллектуалдык негиз түзгөн.

XIX кылымдын экинчи жарымында салыштырма адабият илими өз алдынча тармак катары калыптана баштады. Францияда бул багыт «*littérature comparée*» деген ат менен таанылып, адабияттарды салыштыруу аркылуу алардын өз ара таасирин жана типологиялык окшоштуктарын аныктоо максаты коюлган.

Россияда **А.Н. Веселовский** «тарыхый поэтика» концепциясын иштеп чыгып, адабияттардагы мотивдердин жана жанрдык формалардын дүйнөлүк контексттеги мыйзамченемдүү окшоштуктарын изилдеген. Анын «историческая поэтикасы» салыштырма адабият илиминин теориялык пайдубалы болуп калды. Ошондой эле **В.М. Жирмунский** адабияттарды салыштыруу процессинде типологиялык ыкмаларды тереңдетип, чыгармаларды салыштырууда улуттук жана дүйнөлүк масштабдагы окшоштуктарды ачып берген.

XX кылымда Батыш илиминде салыштырма адабият илими жаңы багыттарды камтып, интердисциплинардык деңгээлге көтөрүлдү. **Р. Уэллек** жана **О. Дюран** адабияттарды салыштыруу методологиясына жаңыча мамиле жасап, тексттерди философиялык, маданий жана социалдык контексттерде талдоону сунушташты.

Кийинчерээк **С. Басснет** салыштырма адабият илиминин теориялык негиздерин кайра карап чыгып, аны дүйнөлүк адабият концепциясы менен тыгыз байланышта өнүктүрдү. Ал эми **Т. де Зепетнек** «*comparative cultural studies*» багытын иштеп чыгып, адабиятты салыштыруу маданий изилдөөлөр менен айкалышып изилдениши керек деген көз карашты орноткон. Натыйжада Батыш илиминде салыштыруу категориясы тексттик талдоодон тышкары, маданий трансфер, интертекстуалдуулук, идентичтүүлүк маселелерин камтыган кеңири чөйрөгө өттү.

Совет мезгилинде салыштырма адабият илими марксисттик-лениндик методологиянын таасири астында өнүккөн. Салыштыруу көбүнчө социалдык-тарыхый факторлор менен байланышта каралып, адабияттардын класстык мүнөзүнө басым жасалган. Бирок бул чектөөлөргө карабастан, **М.М. Бахтиндин** диалогдук теориясы жана жанр илиминдеги жаңычыл көз караштары салыштырма адабият илиминде терең жаңылык алып келди.

Постсоветтик мезгилде изилдөөлөр эркин багыт алып, дүйнөлүк теориялык мектептер менен интеграцияланды. Бул мезгилде кыргыз адабият таануусунда да салыштыруу категориясы кеңири колдонулуп, улуттук адабияттын дүйнөлүк контексттеги ордун

аныктоого багытталган иштер жүргүзүлдү. Айрыкча Ч.Айтматовдун чыгармалары дүйнөлүк адабияттагы универсалдуу темалар менен салыштырылып, типологиялык үндөштүктөр системалуу түрдө изилдене баштады.

Кыргыз адабият таануусунда салыштырма мамиле ХХ кылымдын башында улуттук ойчулдардын жана фольклор таануучулардын эмгектеринде кездеше баштаган. Алгачкы изилдөөлөрдө кыргыз элинин фольклору жана жазма адабияты түрк элдеринин мурастары менен салыштырылып, алардын мотивдик, сюжеттик жана жанрдык окшоштуктары белгиленген. Кыргыз интеллигенциясынын алгачкы өкүлдөрү үчүн бул изилдөөлөр улуттук өзгөчөлүктү түшүндүрүүнүн, ошол эле учурда эл аралык адабий процесстер менен байланыш орнотуунун маанилүү жолу болгон.

Кыргыз элинин улуттук сыймыгы болгон «Манас» эпосу дүйнөлүк фольклор менен салыштырылып изилденгенде анын универсалдуу жана уникалдуу мүнөзү ачылат. Эпостун эпикалык масштабдуулугу Гомердин «Илиадасы» менен үндөшүп, анын баатырдык философиясы «Махабхарата» сыяктуу чыгармалар менен типологиялык жактан салыштырылат. Ошондой эле эпостогу космогоникалык, мифопоэтикалык мотивдер башка элдердин фольклору менен жалпыланып, кыргыз элдик көркөм ой жүгүртүүсүнүн дүйнөлүк контексттеги ордун аныктоого мүмкүндүк берет.

Кыргыз фольклордук чыгармалары (ырлар, жомоктор, дастандар) да эл аралык масштабда изилденип, түрк элдеринин оозеки чыгармачылыгы менен гана эмес, орус, перс, кытай жана башка маданияттар менен салыштыруу аркылуу алардын жалпы адамзаттык мүнөзү ачылып келет.

Кыргыз адабиятын дүйнөлүк деңгээлге чыгарган көрүнүктүү жазуучу — **Чыңгыз Айтматов**. Анын чыгармаларында көтөрүлгөн темалар — адам менен табияттын мамилеси, цивилизация менен руханий дүйнөнүн кагылышы, глобалдашуу шартындагы адамдын тагдыры — дүйнөлүк адабияттагы универсалдуу проблемалардын бири.

Мисалы, «Жамийла» повестиндеги сүйүү жана эркиндик темасы француз жана орус адабиятындагы классикалык үлгүлөр менен үндөшсө, «Гүлсарат» жана «Ак кеме» чыгармаларындагы экзистенциалдык мотивдер Альбер Камю жана Хемингуэйдин чыгармалары менен салыштырууга болот. «Кылым карытар бир күн» романындагы цивилизациялык проблематика жана мифопоэтикалык синтез дүйнөлүк адабияттагы постмодернисттик тенденциялар менен айкалышып турат. Демек, Айтматовдун чыгармалары улуттук тамыр менен дүйнөлүк универсализмди айкалыштырган феномен катары типологиялык изилдөөлөргө чоң мүмкүнчүлүк берет.

Бүгүнкү күндө кыргыз адабият таануу илиминде салыштырма-типологиялык багыт активдүү өнүгүүдө. Изилдөөлөрдө төмөнкү негизги темалар каралууда:

- кыргыз фольклорун түрк жана дүйнөлүк эпикалык салт менен салыштыруу;
- Айтматовдун чыгармаларын дүйнөлүк адабияттын контекстинде интертекстуалдык жана типологиялык негизде талдоо;
- кыргыз поэзиясынын жана прозасынын жанрдык-тематикалык өзгөчөлүктөрүн башка улуттук адабияттар менен салыштыруу;
- постсоветтик доордо кыргыз адабиятынын дүйнөлүк адабият менен диалогундагы жаңы тенденцияларды аныктоо.

Бул изилдөөлөр улуттук адабиятты дүйнөлүк маданий процесстин ажырагыс бөлүгү катары кароого, кыргыз көркөм сөзүнүн универсалдуу баалуулуктарын жана уникалдуу өзгөчөлүктөрүн ачууга өбөлгө түзүп жатат.

Адабият таануу илиминде **салыштыруу категориясын колдонуу** көп кырдуу илимий мамилени талап кылат. Салыштыруунун негизги максаты — адабий чыгармалардын универсалдуу мыйзамченемдерин жана улуттук өзгөчөлүктөрүн аныктоо. Бул үчүн төмөнкү негизги методдор жана ыкмалар колдонулат:

Типологиялык анализ ар кандай улуттук адабияттардагы окшош көрүнүштөрдү, мотивдерди жана образдарды салыштырып, алардын ички мыйзамченемдүүлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет. Бул ыкма чыгармалардын түз окшоштуктары гана эмес, тарыхый-генетикалык байланышсыз шартта жаралган, бирок типологиялык жактан үндөш болгон көрүнүштөрдү да ачып берет. Мисалы, кыргыз фольклорундагы баатырдык мотивдерди грек, индус же орус эпикалык чыгармалары менен салыштыруу адабияттардагы жалпы дүйнөтаанымдык тенденцияларды белгилөөгө өбөлгө түзөт.

Интертекстуалдык ыкма адабий тексттердин бири-бирине тийгизген таасирин, алардын ортосундагы диалогду жана цитаталык байланыштарды аныктайт. Бул ыкма аркылуу автордун башка чыгармалардан алган көркөм таасири, көркөм реминисценциялар жана символдор талданат. Интертекстуалдык талдоо, айрыкча Ч.Айтматовдун чыгармаларында маанилүү, анткени ал чыгармалар мифологиялык, фольклордук жана дүйнөлүк адабияттык салттар менен тыгыз байланышта [4, с. 50; 11, с. 142].

Жанрдык салыштыруулар адабияттардагы формалык түзүлүштөрдү — эпос, роман, повесть, поэма сыяктуу жанрларды — ар кайсы маданий шартта изилдөөгө мүмкүндүк берет. Мотивдик салыштыруулар болсо чыгармалардагы белгилүү бир идеялык-тематикалык мотивдерди (мисалы, сүйүү, өлүм, эрдик, табият менен гармония) ар кандай адабияттарда кантип чечмеленгенин көрсөтөт. Бул ыкма чыгармалардын мазмундук жана эстетикалык үндөштүктөрүн ачып, улуттук жана универсалдуу баалуулуктардын айкалышын илимий негиздөөгө жардам берет.

Салыштырма адабият илиминде интердисциплинардык метод өзгөчө мааниге ээ. Адабий чыгармаларды изилдөөдө философиянын (адамдын тагдыры, руханий баалуулуктар, экзистенциалдык маселелер), маданият таануунун (салттардын, маданий коддордун жана символдордун) жана лингвистиканын (тилдик өзгөчөлүктөрдүн, стилдик элементтердин) негизги түшүнүктөрү колдонулат. Мындай интегративдүү мамиле адабиятты тек гана эстетикалык феномен эмес, жалпы маданий жана философиялык процесс катары кароого шарт түзөт.

Методологиялык жактан салыштыруу категориясы көп кырдуу ыкмаларды камтыйт: типологиялык анализ жалпы мыйзамченемдерди ачса, интертекстуалдык талдоо чыгармалардын ортосундагы диалогду көрсөтөт; жанрдык жана мотивдик салыштыруулар формалык жана мазмундук деңгээлдеги өзгөчөлүктөрдү белгилейт; ал эми интердисциплинардык мамиле адабиятты кеңири маданий-когнитивдик процесстин бөлүгү катары түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Бул ыкмалардын айкалышы гана адабият таануу илиминде салыштыруу категориясынын толук мүмкүнчүлүгүн ачып бере алат.

Салыштыруу категориясы адабият таануу илиминдеги негизги түшүнүктөрдүн бири катары улуттук жана дүйнөлүк адабияттардын өз ара байланышын ачып берет. Ал ар кандай көркөм системалардагы жалпы мыйзамченемдерди аныктоого жана улуттук өзгөчөлүктөрдү теренирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Мында салыштыруу жөн гана эки чыгарманын окшош же айырмачылыктарын көрсөтүү эмес, көркөм текстти көп кырдуу маданий, философиялык жана эстетикалык контекстте чечмелөө жолу болуп саналат.

Салыштырма адабият илиминдеги илимий мектептер ар түрдүү багыттарды сунуш кылышкан. XIX кылымдагы француз жана орус мектептери адабияттарды тарыхый байланыштардын негизинде салыштырууга басым жасаса, XX кылымдагы батыштык жана америкалык илимий багыттар интердисциплинардык жана интертекстуалдык мамилелерди өзөктүү кылышкан. Советтик мектеп социалдык-тарыхый факторлорду алдыга чыгарса, постсоветтик жана заманбап изилдөөлөр дүйнөлүк адабият концепциясына жана маданий изилдөөлөргө көбүрөөк көңүл бурушууда. Бул мектептердин көз караштарын салыштыруу салыштыруунун илимий универсалдуулугун жана методологиялык байлыгын көрсөтөт.

Салыштыруунун негизги жыйынтыктарынын бири — универсалдуу жана улуттук өзгөчөлүктөрдү айкалышта ачып берүү. Универсалдуу өзгөчөлүктөр ар кандай элдердин адабиятында кайталанган мотивдерде, сюжеттерде жана образдарда көрүнөт. Ал эми улуттук өзгөчөлүк ошол эле мотивдердин улуттук маданиятка ылайык кайра иштелип, өз алдынча мазмун жана эстетикалык формага ээ болушунда чагылат. Мисалы, «Манас» эпосунун баатырдык мотивдери дүйнөлүк эпосторго универсалдуу болсо да, анын мазмундук багыты кыргыз элинин тарыхый аң-сезими жана маданий коддору менен тыгыз байланышкан.

Салыштыруу категориясынын теориялык мааниси — адабиятты универсалдуу илимий категория катары түшүнүүдө жатат. Ал тексттерди талдоонун жаңы ыкмаларын сунуштап, адабият таануу илиминин методологиясын кеңейтет. Практикалык мааниси болсо улуттук адабияттарды дүйнөлүк масштабда таанытууда, маданий диалогду өнүктүрүүдө жана билим берүү процессинде (салыштырма адабият курстары, адабияттар аралык изилдөөлөр) чоң роль ойнойт.

Негизинде, бул бөлүмдө салыштыруу категориясынын адабият илиминде өзгөчө мааниге ээ экендиги, ар кыл илимий мектептердин көз караштарынын байлыгы, универсалдуу жана улуттук өзгөчөлүктөрдү айкалышта ачып берүү мүмкүнчүлүгү көрсөтүлдү. Ошондой эле бул категориянын теориялык негиздерди кеңейтүү жана практикалык колдонуудагы актуалдуулугу бекемделди.

Бул изилдөөдө **адабият таануу илиминде салыштыруу категориясынын калыптанышы жана өнүгүү жолдору** ар тараптан каралды. Байыркы жана орто кылым ойчулдарынан тартып XIX–XX кылымдагы классикалык салыштырма адабият илиминин өкүлдөрүнө чейинки илимий мурастар талданып чыкты. Ошондой эле кыргыз адабият таануу контекстинде «Манас» эпосу, кыргыз фольклору жана Ч.Айтматовдун чыгармалары дүйнөлүк адабият менен салыштырылып, алардын универсалдуу жана улуттук мүнөзү ачылды. Натыйжада салыштыруу категориясы көркөм текстти көп кырдуу түшүнүүнүн универсалдуу илимий инструменти экендиги белгиленди [2, с. 188; 6, с. 200].

Тарыхый контексте салыштыруу категориясы адабияттардын өз ара таасирин, жанрдык жана сюжеттик окшоштуктарын түшүндүрүүдө негизги метод болуп келген. Заманбап илимде болсо бул категориянын мааниси кеңейип, интердисциплинардык деңгээлге көтөрүлдү: философия, маданият таануу, антропология жана лингвистика менен тыгыз байланышта колдонулуп, адабиятты глобалдык маданий процесстин бөлүгү катары кароого өбөлгө түзүүдө. Бүгүнкү күндө салыштыруу категориясы улуттук өзгөчөлүктөрдү сактоо менен бирге универсалдуу тенденцияларды ачып берүүчү көп кырдуу илимий палитра катары маанилүү.

Салыштырма-типологиялык изилдөөлөрдүн алдыда турган негизги милдеттери төмөнкүлөр деп эсептелет:

- кыргыз адабияты менен дүйнөлүк адабияттын байланышын интертекстуалдык жана интердисциплинардык деңгээлде тереңдетип изилдөө;
- жаңы адабий агымдар (постмодернизм, постколониалдык изилдөөлөр, гендердик теориялар ж.б.) контекстинде салыштыруу категориясынын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү;
- «Манас» жана кыргыз фольклорун дүйнөлүк эпикалык мурастар менен жаңы ыкмаларда салыштыруу;
- Ч.Айтматовдон кийинки кыргыз адабиятынын дүйнөлүк адабият менен диалогдогу ордун изилдөө;
- билим берүү системасында салыштырма адабият курсун өркүндөтүп, студенттерди улуттук жана дүйнөлүк адабиятты интеграцияланган негизде кабыл алууга үйрөтүү.

Бул изилдөө салыштыруу категориясынын тарыхый тамырларын жана заманбап илимий маанисин ачып берип, аны улуттук жана дүйнөлүк адабияттарды байланыштырган универсалдуу метод катары баалады. Мындан ары да бул багыттагы изилдөөлөрдү кеңейтүү адабият таануу илиминин теориялык жана практикалык баалуулугун арттырып, улуттук маданий мурастын дүйнөлүк деңгээлде таанылышына салым кошот.

Колдонулган адабияттар:

1. Аалы Бакашов. *Кыргыз адабиятынын тарыхы жана теориялык маселелери*. — Бишкек: Бийиктик, 2012.
2. Абдылдажан Акматалиев. *Салыштырма адабият таануу жана кыргыз адабияты*. — Бишкек: Улуу Тоолор, 2016.
3. Бектур Ибраев. *“Манас” эпосунун типологиялык өзгөчөлүктөрү*. — Бишкек: Кыргызстан, 2000.
4. Рахманкул Курманбаев. *Чыңгыз Айтматов жана дүйнөлүк адабият контекстинде*. — Бишкек: Илим, 2008.
5. Веселовский А.Н. *Историческая поэтика*. — Москва: Высшая школа, 1989.
6. Жирмунский В.М. *Сравнительное литературоведение*. — Ленинград: Наука, 1979.
7. Бахтин М.М. *Вопросы литературы и эстетики*. — Москва: Художественная литература, 1975.
8. Лихачёв Д.С. *Поэтика древнерусской литературы*. — Москва: Наука, 1979.
9. Wellek, R., Warren, A. *Theory of Literature*. — New York: Harcourt, 1949.
10. Durand, O. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. — London: Routledge, 1995.
11. Bassnett, S. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. — Oxford: Blackwell, 1993.
12. Tötösy de Zepetnek, S. *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. — Amsterdam: Rodopi, 1998.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Асанакунов Т.А.